

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE SEÇKİNCİ YAPI VE SOSYAL HAYATA YANSIMASI

Hurigül EKEN*

Özet

Toplumbilimin belki de “yasa” olarak kabul edilen “her toplum değişir” ifadesi ya da pedagojik söylemle “toplumsal değişim” olgusu siyasal seçkinlerimizce göz ardı edilmiştir. Seçkinlerin toplumu okuduğu gözlüklerin 80 sene öncesine ait olması dolayısıyla, bugün dünya konjonktürüne ayak uydurmakta zorlanan bir Türkiye ile karşı karşıyayız. Kendi toplumsal değişimimizi sağlayamamakla kalmıyor, bunun bir sonucu olarak global dengelere ayak uydurmakta zorlanıyoruz. Bu çalışmada, bu iki sürecin nasıl bir kısır döngü haline dönüştüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Zira bu çalışmayı yapmaktaki temel amacımız da, seçkin yapının katı-oligarşik tutumunu muhafaza etmeye çalışırken, toplum adına “hafife alınıp görmezlikten gelinen” fırsatları ya da kendi iktidarını daha da hâkim kılabilmek için toplumun tercihlerini/taleplerini hiçe saydığını göstermek ve özelde hegemonya sürecinin ülkede siyasal istikrarsızlığa yol açarken bu istikrarsız gidişatın yoksulluğa hangi kanallardan sebep olduğunu akademik bir formatta irdelemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk Modernleşmesi, hegemonya, sosyal hayat, yoksulluk, istikrarsızlık

THE OUTSTANDING STRUCTURE OF THE TURKISH MODERNIZATION AND ITS REFLECTION TO THE SOCIAL LIFE

Abstract

In sociology the phrase “every society change” which is accepted as a “law” or said in a pedagogical way “the social change” phenomenon has not been taking into consideration by the political elite group. To read the society, the elites use glasses belonging to 80 years ago, therefore we have today a Turkey which has difficulties to follow the world conjuncture. We have also problems with changing our society and furthermore problems with following the global balances. In this study, we will explain how these two processes became a vicious circle. Our main aim is to show that the distinguished structure ignored the public's demands to make the opportunities it overlooked on behalf of the public or its own political power more dominant while maintaining its tough oligarchic attitude. And we will also investigate thoroughly which

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi. ekenh@hotmail.com

channels the unsteady attitude caused poverty while hegemony process provoked instability in the country in an academic discipline.

Key Words

Turkish modernization, hegemony, social life, poverty, instability

GİRİŞ

Her toplumda olduğu gibi, Türk toplumunda da resmi ya da gayri-resmi olarak hüküm süren seçkin bir yapı mevcuttur. Bu yapı, Tanzimat süreciyle birlikte devletçi geleneği Batılılaşma ideolojisiyle sentezlemeye çalışarak ülkenin fikri temellerini oluşturmuş ve bu temellerin çevresine kalın duvarlar örerek iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. 80'i aşkın yıldır Türk toplumu, referansını Milli Mücadele'den ve onun aktörlerinden alan bir düşünce tarzı ile yönetilmektedir ya da yönetim talebine maruz kalmaktadır. Bu yönetim tarzı, sarsıldığını ve alternatiflerinin revaç bulduğunu gördükçe farklı yollarla iktidarını perçinlemeye ve kendi mutlaklığını "alternatifsiz" göstermeye çalışmıştır. Bu durum ülkemizde darbeler, muhtıralar ve gayri meşru müdahalelerle siyasi istikrarsızlıklara yol açıp ekonomik istikrarsızlıkları da beraberinde getirmektedir.

Toplumbilimin belki de "yasa" olarak kabul edilen "her toplum değişir" ifadesi ya da sosyal bilim diliyle "toplumsal değişim" olgusu siyasal seçkinlerimizce göz ardı edilmiştir. Seçkinlerin toplumu okuduğu gözlüklerin 80 sene öncesine ait olması dolayısıyla, bugün dünya konjonktürüne ayak uydurmakta zorlanan bir Türkiye ile karşı karşıyayız. Kendi toplumsal değişimimizi sağlayamamakla kalmıyor, bunun bir sonucu olarak global dengelere ayak uydurmakta zorlanıyoruz. Bu çalışmada, bu iki sürecin nasıl bir kısır döngü haline dönüştüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Zira bu çalışmayı yapmaktaki temel amacımız da, seçkin yapının katı-oligarşik tutumunu muhafaza etmeye çalışırken, toplum adına "hafife alınıp görmezlikten gelinen" fırsatları ya da kendi iktidarını daha da hâkim kılabilmek için toplumun tercihlerini/taleplerini hiçe saydığını göstermek ve özelde hegemonya sürecinin ülkede siyasal istikrarsızlığa yol açarken bu istikrarsız gidişatın yoksulluğa hangi kanallardan sebep olduğunu akademik bir formatta irdelemeye çalışmaktır.

1. Siyaset Kavramına Bir Bakış ve Siyasetin Doğası

Antik Yunan'dan başlayarak günümüze kadar ulaşan siyaset teorileri, istisnasız "hegemonya" ve "seçkinlik" kavramları üzerinde durmaktadır. Her iki kavram da siyaset denen uğraşıda birbiriyle bağlantılı ve orantılı şekilde yer edinmektedir. Siyaset dediğimiz yapı da, toplumsal bir var oluşu arkasına alıp toplumun ihtiyaçlarını resmileştirmek/ meşrulaştırmak ve bunların giderilmesini "yönetim" kanalıyla sağlamak amacını güder.

Bahsettiğimiz türden sosyal süreçler, farklı değişkenlerle oluşturulmuş seçkin gruplarca yönlendirilmektedir. Bu değişkenler, insanoğlunun topluca ya da ayrı ayrı geçirdiği düşünsel aşamalara bağlı olarak, yine toplumun itkisi ile oluşmuştur. Lakin bu değişkenlerin referans dizgileri (para, ilahi kudret, toprak, meslek vb.) toplumsal tabanla uyuşmasına (zira toplum nezdinde kabul görmeyen bir yönetim biçimi olamaz, o yönetim er ya da geç değişmeye mecburdur) rağmen; bir süre sonra seçkinlerin içine doğdukları ortamı ve imtiyazı suistimal etmeleri sonu-

cu topluma zarar verebilmektedir. “Çıkarlarını siyasi yönetim aracılığıyla ya da doğrudan doğruya siyasi yönetimden sağlamak amacıyla örgütlenen çıkar grupları siyasi yönetimi bazen istifade edilecek bir kaynak, bazen de sağmal süt ineği gibi görmektedir” (Yayla; 2003: 188). İktidarı kendi amaçları doğrultusunda kullanarak toplumu “es geçen” seçkin yapıların bu tutumu siyasetin doğasıyla ilintilidir. Başta bahsettiğimiz gibi, seçkinlik hegemonya olgusunu da beraberinde getirir ve seçkinliğin arttığı durumlarda siyasi hegemonya da artış –ya da artış talebi– gösterir. Seçkin yapıların bir özelliği de, bu talebi daimi kılarak iktidarlarını koruma arzularıdır. Yaşanan sınıf çatışmaları (sadece Marksizm bağlamı bir çatışmadan bahsetmiyoruz) bir yandan orta ya da alt sınıfların bir üst tabakaya mensup olma arzularından kaynaklanırken, öte yandan seçkinlerin buldukları durumu koruma refleksinden beslenmektedir. Siyaset teorilerinde güncelliğini koruyan sayılı düşünürlerden biri olan Amerika’lı sosyolog C. Wright Mills, İktidar Seçkinleri (*the power elite*) kavramını öne sürerek 20. Yüzyıl toplumlarının hegemonya kaynaklarını, ABD’deki politik, askeri, ekonomik seçkinler örneğiyle açıklamaya çalışmıştır. Mills’e göre (akt. Poloma; 1993: 294) iktidar seçkinleri “birliklilikleri benzer bir toplumsal tip oluşturmaları gerçeğine dayanan ve kolayca kaynaşmalarına yol açan, psikolojik ve toplumsal temelleri olan” bir sınıftır. Ve bu sınıf, az evvel bahsettiğimiz gibi gerek ABD’de, gerekse farklı coğrafyalardaki benzer örnekleriyle iktidarını asla kaybetmemek üzerine kurar, politikalarını buna göre şekillendirir.

İktidarın toplum çıkarlarından çok sınıf çıkarları doğrultusunda kullanılması ve sürekliliğinin *ethos* haline gelmesi sebebiyle, sınıfsız toplum yapısı özleminde olan Marxizmin günümüz temsilcileri, devrim sürecinde iktidara gelmekten ziyade muhalif söylemlerle kurulu düzeni yıkmayı gaye edinmişlerdir ya da devrimin yol haritasını bu yolla çizmişlerdir. Zira iktidar olunduğunda, siyasetin doğasına içkin olarak diğer sınıflar ve gruplar üzerinde mutlak bir otorite ve hegemonya kurulacağını; kapitalizme, önceki sistemlere ve bizzat sosyalizm adına yapılan uygulamalara bakarak dile getirmektedirler. Bunun en güzel örneği Sovyet Devrimi’dir. Marksist teoriden hareketle gerçekleştirilen devrim, kısa bir süre içerisinde Sosyalist Parti’nin diktatoryasına dönüşmüş ve devrimin öncülerini katı bir seçkin yapıyı arkasına alarak sosyalizmin teorik boyutuyla uyum göstermeyen uygulamalara girişmiştir.

Gündelik hayatın sosyolojisi ile ilgili çalışmalarda da gözleyebileceğimiz üzere, nerede bir karar verme mekanizması ve iktidar ilişkileri mevcutsa (ki buna en mikro düzeydekiler de dâhildir) orada yarı baskı yarı rıza¹ ile oluşturulmuş bir

¹ Hegemonya’nın “rıza” kavramı ile bağlantısını Gramsci kurmuştur. Modern toplumların elit tabakalarının siyasi ve iktisadi tahakküm süreçleri (burjuvazinin toplumların en ince noktalarına kadar sirayet edişi) rıza ile mümkündür. Gramsci, Marx’ın sınıf tahakkümü teorisine yeni bir boyut katarak “bir sınıfın hakim durumda olabilmesinin sadece sahip olduğu ekonomik güç sayesinde devlet aygıtının kurumlarını ele geçirmesiyle mümkün olmayacağını iddia eder. Sınıf tahakkümü bunu yanı sıra sivil toplumda rızaya ve ona dayalı bir egemenlik kazanması ve böylelikle ‘sivil toplum’un yönlendirilmesi ile ilgilidir” (Onbaşı; 2005: 38).

hegemonya söz konusudur. Bu da makro düzeyde oluşumlarda ve sistemlerde ve yönetimlerde seçkin hegemonyanın varlığını meşru/doğal kılmaktadır. Her toplumda var olan bu işleyişin bizi ilgilendiren tarafı, tarihsel süreç içerisinde uygulanış tarzı ve çeşitliliğidir.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir; “çağlardan beri her toplumda gözlenen seçkin yapılar, aydınlanma sonrası toplumlarda demokrasi ile çelişki göstermemekte midir?” Demokratik sistemin seçim ve kitlesel katılım yoluyla işlemini göz önünde bulunduracak olursak, sorunun cevabına basitçe “hayır” diyebiliriz. Fakat seçkinler ve seçkin yapı üzerinden, modern yapıların kapsamlı bir analizi yaparak bu konuda günümüzde dahi referans olarak gösterilen Tom Bottomore, *Seçkinler ve Toplum* adlı klasiginde çelişkinin varlığını iki çıkarımla dile getirir: “İlki, seçkin kuramlarında bireysel doğal yeteneklerin eşitsizliği üzerinde ısrarla durulması, bireylerin temeldeki eşitliğini vurgulamak eğilimindeki demokratik siyasal düşüncenin özsel bir çizgisine karşı çıkmaktadır; ikinci olarak da, yönetici bir azınlık fikri demokratik çoğunluk yöntemi kuramıyla çelişmektedir” (Bottomore, 1997; 17). Demokrasi kuramını tersten okuyarak seçkinliği bu kuramın ışığında değerlendiren Bottomore, geride bıraktığımız satırlarda bahsettiğimiz siyasetin doğasını bir kere daha hatırlamamızı sağlar. Toplumsal uzlaş, çoğunluk kararı diye insanlığa sunulan demokrasi -Bottomore’un yaptığı analize bakarak- pratikteki uygulamalarıyla kavramsal içeriğini kaybetmektedir. Günümüzde seçkinler, siyasi askeri ekonomik ve entelektüel bazda toplumdan ayrıldıkları çizgilerle “daha da seçkin” ve seçilebilir hale gelmektedir. Seçkinlerin makro düzeyde seçilebilirliğinin mikro temelleri ise (bilhassa günümüzde) toplumsal hayattaki simgelerinde yatmaktadır. Bu simgeler aynı zamanda seçkin yapının, toplumsal ve psikolojik yaşantıdaki değerler üzerinde kurduğu tahakkümün aracıdır. “Seçkinlerin, sembollerin manipülasyonu yoluyla kitleye kendi yorumlarını veya Algı Çerçevesini empoze ettiklerini ve böylece onlar üzerinde kontrol tesis ettiklerini biliyoruz. Bunu yaparken de seçkinlerin sembollere kutsanmış ve ek bir güç vermeyi amaçlayan içsel ve dışsal çerçeveleme yaptıklarını biliyoruz” (Sarıbay; 1998: 179).

Ülkemizdeki seçkin yapı da, bu tür içsel (Kemalizm, laiklik vb.) ve dışsal (para, bayrak, 10. Yıl Marşı, Gençliğe Hitabe vb.) çerçeveler oluşturarak hegemonyasını sağlam ve sürekli hale getirmeye çalışmıştır. Yapılan inkılâplar, yürürlüğe konan kanunlar seçkin yapının siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik tahakkümünü beslemiştir. Ekonomik ve siyasi tahakküm özelinde doğan yoksulluğa çalışmanın son bölümünde yer verilecektir.

Demokrasiyi bir değer olarak, devlet felsefesi² haline getiren (laiklikle birlikte) ve demokratlık iddiasında olan ülkemizdeki seçkin yapıya, oluşumuna ve he-

² Demokrasinin Türk Modernleşmesindeki patolojik seyri, bu kavrama devlet tarafından anlam ve işlerlik sağlanması ile başlamıştır. Batı’da demokratiğin savunuculuğunu halk kitleleri yaparken, ülkemizde demokrasinin devlet tarafından devletin uygun gördüğü şekilde, devletin uygun gördüğü bölgelere ithal edilmesi ve geliştirilmesi söz konusudur.

gemonyasına süreklilik kazandırma yollarına geçmeden önce siyaset sosyolojisinin temel kavramları olan cumhuriyet, demokrasi, reform, laiklik vb. kavramları karşılaştırmalı bir analize tabi tutmak, konunun bütünlüğünü sağlamak açısından faydalı olacaktır. Bilhassa son yıllarda laiklik vurgusu üzerinden iktidarını sürdürmeye çalışan seçkin yapının siyasal istikrarsızlığa ne şekilde sebep olduğu, demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının da açıklığa kavuşturulması ile birlikte daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

2. Cumhuriyet, Demokrasi, Laiklik

Cumhuriyet kelimesi, Türkçeye cumhurun egemenliğinin, yani “halk iradesi”nin kavramsallaştırılmış ifadesi olarak çevrilir. Fransız İhtilali ile birlikte imparatorluk geleneği tarihteki yerini cumhuriyet yönetimine bırakmaya başlamıştır. Yönetim mekanizmasında halk egemenliğini öngören bu sistem, Fransa’da halkın imparatora karşı gerçekleştirdiği devrim sayesinde revaç bulmuştur.

Cumhuriyet sisteminin temelleri 17. hatta 16. yüzyılda “aydınlanma filozofları” olarak tabir edilen düşünürler tarafından atılmıştır. Bilimlerde ve yeryüzünde yapılan keşifler ve doğal dünyaya yönelik yapılan müdahale, var olan aşkın anlamların ve değerlerin yeniden sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bunlardan bir tanesi de devlet olgusu olmuştur. İktidarların kutsal olmadığı, yönetimde asıl belirleyici unsurun yönetilenler olması gerektiğini, Rousseau; *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde farklı yollardan birkaç kez dile getirmiştir. Ayrıca Locke, Burke gibi düşünürler de cumhuriyet sisteminin habercisi olan aforizmalar ve metinlerle karşımıza çıkmaktadır. Kısacası cumhuriyet, halk için halkın inisiyatifinde ortaya çıkmış olan ve halkın menfaatlerini güdüp onun üzerinde hiçbir aşkın güç tanımayan bir sistemdir. Cumhuriyet yönetimlerinde toplumsal değişimi sağlayan ya da herhangi bir zorlamaya karşı değişime ayak direyen yine halkın kendisidir. “Bir siyasal devrim olarak cumhuriyete geçiş, egemenliğe dâhil işlevlerin – yürütme, yasama, yargı- yeni bir kurumsal mekanizma kurularak yerine getirilmeye başlanmasının da ötesinde, bütün bu yapının halkla, “yönetilenler”le bağlantısının niteliğinde, yönetilenler tarafından algılanış tarzında, yani sonuç olarak siyasal zihniyet ve kültürde köklü bir değişim demektir” (Laçiner, 1998: 15). Ömer Laçiner’in üzerinde durduğu ve cumhuriyet fikrinin özünü oluşturan “zihniyet” kavramı, siyasal katlımdaki farkındalığa vurgu yapmaktadır ki, bu da cumhuriyetle demokrasinin bağlamını oluşturmaktadır. Demokrasi, en basit tanımıyla yönetimlerin ve yöneticilerin “cumhur”un çoğunluğunun iradesiyle belirlenmesidir. Fakat bu kavram, günümüzde çoğunluk tahakkümü sınırlarını aşarak, bireylerin ya da grupların taleplerine referans olmakta (demokratik hak, demokratik talep vb.) ve bunların meşruiyetini sağlamaktadır. “Anayasal veya liberal olarak değerlendirilen demokrasi, genel olarak bütün yurttaşların ifade ve dini inanç özgürlüğü gibi bazı bireysel ve toplumsal haklarını güvence altına almak üzere, çoğunluk iktidarının belli anayasal kısıtlamalar çerçevesinde temsil edilip uygu-

landığı bir hükümet biçimi olarak tanımlanmaktadır... Demokrasi kadim kültürlerin adalet, hakkaniyet gibi aşkın kökenli evrensel değerlerinden değil, özgürlük, eşitlik gibi içkin ve büyük çapta da ekonomik süreçle irtibatlı küresel bir modern değerdir" (Aydın; 2002: 234). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, günümüz demokrasilerinde başat unsurlar, anayasal eşitlik ve farklı seslere tahammüldür³. Bu da, imparatorluklarda kutsal hükümdarın iradesine karşı çıkmak ya da alternatif üretmek mümkün olamayacağı⁴ için cumhuriyet rejimlerinde ortaya çıkabilmiş bir durumdur. Demokrasinin işlerlik kazanabilmesi için de bağımsız yargı, meclis, siyasi partiler gibi resmi kurumlarla birlikte "sivil toplum" düşüncesi ve kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bugün dünyanın hemen her bölgesinde demokrasi savunuculuğu yapan ve anti-demokratik uygulamaları protesto eden gruplar/sivil toplum kuruluşları mevcuttur.

Laiklik kavramı ise, cumhuriyet ve demokrasinin kapsadığı bir kavram olarak karşımıza çıksa da, ondan ayrılır birçok niteliği barındırmaktadır. Seküler dünya görüşü ile birlikte, devlet yapılanmalarının kutsiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte, devlet yönetimi geleneğinde kutsallık anlayışı, yerini Laiklik olgusuna bırakmıştır. Laiklik, siyasi yapı ve işleyişle ilgili hususlarda dinlerin ve mistik öğretilerin referans alınmasını "yasaklayan" bir olgudur. İlkokul sıralarında sıkça tekrarlandığı üzere "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması", laikliğin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla laiklikten bahsettiğimizde akla iktidarın ve muktedirlerin, devlet yönetimini Seküler bir tabana oturtması gelmelidir. Laiklik olgusu, siyasette Weber'in üzerinde sıkça durduğu Rasyonalizm'i gündeme getirmiştir. Buna göre devlet yönetimlerinden dini sayıtların elenmesi ile oluşacak boşluğa rasyonel/akılcı formülasyonların ikame edilmesi söz konusudur.

Laiklik, demokrasinin işlerlik kazanması açısından, çağa uygun düşen bir yönetim kaidesidir. Yöneticileri belirlemede son sözün halka ait olması, halkın dışında herhangi bir kutsal belirleyicinin hüküm sürememesi ve yönetimin Seküler ölçülerle belirlenmesi ancak laiklik olgusuyla mümkündür. Seçilen yönetimin icraatları da, yine laiklik kanalıyla kontrol edilmektedir. Böylece laiklik olgusu hem bir kontrol mekanizması olmakta hem de kontrol edilebilen bir yapı arz etmektedir.

Laikliğin bir de devlet-toplum ilişkisi ile ilgili içeriği vardır. Buna göre devlet, yönetiminde dini/mistik kaideleri mutlak referans olarak gösteremeyeceği gibi, halkın da dinine karışma, bu dini denetleme ya da belli bir dini difüze etme gibi bir yetkiye sahip değildir. Devlet –ya da seçkinler- her dine eşit mesafede durup ayırım gözetmeksizin her dinin pratiklerinin yerine getirilebilmesi için vatandaşla-

³ Seçkin yapılar, bugün demokratik talepleri (onları seçkin yapan demokrasiye rağmen) kendi çıkarları ile uyuşmadığı durumlarda göz ardı edebilmektedir. Bu da cumhuriyetin, halkın egemenliğinden ziyade, halkın seçtiklerinin "kayıtsız şartsız" egemenliği haine getirmektedir.

⁴ Karşı çıkan durumlarda, ya karşı çıkan birey-grup yok edilmiş ya da otoriteye karşı Fransa'da jakobenlerin yaptığı gibi devrimler gerçekleşmiştir.

rına imkân sağlamak durumundadır. Bu açıdan bakıldığında, demokrasi ile laiklik arasındaki bağlantı daha net görülebilir. Bir rejim olarak cumhuriyet de, laikliğin ve demokrasinin ideal kalıplarda uygulanabilmesi için zemin hazırlar niteliktedir. Şimdi de Laiklik, demokrasi ve cumhuriyet düşüncesinin Türkiye’deki uygulamalarını irdeleyerek siyasi hegemonyanın ortaya çıkış sürecine giriş yapmaya çalışalım.

3. Türk Modernleşmesi, Cumhuriyet ve Resmi İdeoloji

3.1 Türk modernleşmesinin ana hatları

Türk Modernleşmesi olarak adlandırılan süreç, Osmanlı bürokrasisinin, devletin son birkaç yüzyılına tekabül eden süre içerisinde; gerek devleti ayakta tutabilmek gerekse batının nimetlerinden yararlanabilmek için yaptığı ekonomik, siyasi, sosyal ve hukuksal düzenlemelerle başlar. Yoksa ideal anlamda bir modernleşme olgusu aramak, Anadolu coğrafyasında pek de tutarlı bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Osmanlı, toplumsal yapısı itibariyle modernleşme ve sanayileşme gerçekliğini ve bunların birlikteliğini sosyolojik süreçler bazında yaşayamamıştır. Cumhuriyetin ilanıyla daha sistematik bir boyut kazanan Türk Modernleşmesi, ortaya çıkışı itibariyle “Saray” ve “Ankara” rotalı olmuştur. Modernleşme, ekonomik bir temelden ziyade Türkiye coğrafyasında siyasal ve doktriner bir yapı arz etmiştir. Yapılan düzenlemeler devlet eliyle, devletin belli bir zümresi için yapılmış ve amaç halkı modernleştirmekten çok “modern gibi görünmek” olmuştur. Devrin edebi eserleri incelendiğinde, batı özentisi bir toplum tasarımı ve pratiği gözlenecektir. Zira dönemin düşünsel tabanı, özgünlükten yoksun ve kısır bir döngüde işleyip farklı konularda açılım getiremeyen eserler yaratmıştır. Modernleşme olgusu ise, pratik manadaki bir dönüşümün devrin kültürel eserlerine yansımaları ile denetlenebilir. Osmanlıda bu denetimi yapmak isteseydik, ilk etapta İbrel Ortaylı’nın tespiti ile işe başlardık. “Osmanlı’nın batılılığa teorik planda hazırlanamayışının en önemli kanıtı tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişimdir” (Ortaylı; 2006: 249). Osmanlıda ise bunun yerine gündelik yaşamlar ilgili kültür ürünlerinde hızlı değişim gözlenmiştir. “Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler Avrupalı olmuştur” (Mardin; 2006: 13). Türklerin modernleşme sınavında başarılı olamamalarının en büyük sebebi zihniyet dönüşümünden ziyade yaşam pratiklerinde meydana gelen dönüşümdür. Batı, kültürel ürünleri ve pratiklerini orantılı bir şekilde değiştirip geliştirebilirken, bizde kültürel değişim yakalanmakta zorlanmış, teorik olarak yakalanamayan batılılık düşüncesi günlük hayatın simgelerinde aranmıştır. Bunun da temelinde, bahsettiğimiz modernleşme rotasının ve dümeninin sahibinin “devlet” olması durumu vardır. “Türk Aydınlanması ne yazık ki doğumunu bir sezaryen ameliyatına borçludur. Tanzimat ve Cumhuriyet, siyasal kuram açısından son çözümlemede sivil yaşama bir müdahaledir” (Oktay; 2000: 82).

Türk Modernleşmesinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı ve adını verdiği bir dönem, modernleşmeye dair bahsettiğimiz türden patolojileri içermektedir. Batıya yönelik yüzyıllar öncesinden var olan üstün olma durumu, batıda gerçekleşen düşünsel, siyasal ve ekonomik devrimlerle birlikte değişmiştir. Önceden kurulan ve hissedilen üstünlük, Avrupa'nın yeni yüzüne bakıldığında yerini "kendini daha da aşağıda görme, batıyı üstün görme" durumuna bırakmıştır. Bu konuda özgün düşünceleriyle tanıdığımız Cemil Meriç "Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev mazideki ihtişamından uyanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, 'Ben Avrupalıyım' demeye başladı. 'Asya bir cüzamlılar diyarıdır'" (2005: 98), ifadelerinden oluşan pasajı, Batının üstünlüğüne dair girilen algının Batıcılığı da beraberinde getirdiğini mecazlı bir anlatımla ve neden sonuç ilişkisi içerisinde dile getirmiştir. "Yenilginin oluşturduğu bir fiili durum ve psikoloji, Osmanlı siyaset kültür ve toplumsal alanında karşılık bulmuş, düşünce ve davranışlara yön ve biçim vermiştir. Batılılaşmanın temelinde de etkilenme gerçeği ve örnek alma arzusu yatmaktadır" (Alver; 2006: 164). Bu arzu, devlet eliyle ve devletin çıkarlarıyla paralellik göstermek suretiyle en yoğun olarak Tanzimat Fermanı'nda (1839) kendisini göstermiştir. Fermanla birlikte, Osmanlı, Fransız İhtilalinden etkilenmesi muhtemel azınlıkları bünyesinde tutabilmek için Türk-Müslüman tebaa dâhil olmak üzere her türlü etnik unsuru eşit statüye taşımıştır. Yıllardır ülkenin gerçek sahibi konumunda olan Türk-Müslüman kesim böyle bir sistemi kolaylıkla sindirememiştir. "Hükümetin korktuğu gibi reformları her zümre kendi bakımından yorumlamaya girişti. Müslüman ahali umumiyetle gayrimüslimlere verilen müsaadelerden hoşlanmadı. Ulema ve ayan, hatta bazı valiler Müslüman halkı tahrikten geri kalmadılar" (İnalıc; 1964: 357). Tanzimatla birlikte gelen siyasal eşitlik, tebaalar arasında benzer yönden sıkıntılara neden olmuştur. Tebaaların eşit statüye kavuşması ile birlikte devlette sözü geçer, etkin konumda olan Türk-Müslüman ahali, bu vasfını yitirmiştir. Merkezleşen, bir takım hukuki düzenlemelerle bürokratik yapıya doğru evirilen ve uluslaşmaya doğru kayan Osmanlı'da, yönetimdeki bu boşluğa yeni bir sınıf, aydın-bürokrat sınıfı talip olmuş ve kısa süre içerisinde daha sonra açılacak olan parlamento kanalıyla amcacını gerçekleştirmiştir. Tanzimat süreci beraberinde –modernleşme serüvenini yaşayan her devlette olduğu gibi- yeni bir üst sınıf doğurmuştur. Osmanlıdaki imparator ve ona yönelik biat, yerini bürokrat atanmış kesime ve bu kesimin toplumsal egemenliğine bırakmıştır. Tabii bu dönüşüm, parlamentarizmle birlikte resmiyete kavuşturulmuş olsa da, şeklen padişahın son sözü söyleyen merci olma durumu cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir.

Devletin Batılılaşma hareketiyle birlikte ortaya çıkan bu sınıfa karşı toplumda muhafazakâr ve gelenekçi yapısını korumakta ısrar eden başka bir sınıf belirginleşmiştir. Şerif Mardin'in "çevre" olarak kavramsallaştırdığı bu sınıf, "merkez" olarak kavramsallaştırdığı ve devletin asli unsuru olarak görülen sınıfın dışında

kalanları ifade etmektedir. Bu sınıf, Batılılaşma ile topluma enjekte edilen her türlü formasyonu reddetme yoluna gitmiştir. Batılılaşma çabası, bir anti-tez olarak Batılılaşma karşıtlığını doğurmuş ve Türk Modernleşmesi diye adlandırılan süreç, Batı yanlısı kesimle muhafazakâr çevrenin mücadelesine sahne olmuştur. Sayıca azınlıkta olan (ki her seçkinci yapı azınlıktadır) ve aydın kesimi de arkasına alan bu kesim, yüz yılı aşkın süredir toplumun çoğunluğunu oluşturan kesim üzerinde tahakkümünü sürdürmektedir. Üstelik yerleşen anlayış, seçkinci yapının kendisini ülkenin tek ve mutlak sahibi olarak görmesini sağlamış ve muhafazakâr kesimlerin talepleri sürekli ikinci plana atılmıştır. Oysa modernlik ve cumhuriyet rejimi; demokrasiyi, yani toplumun her noktasının fark gözetmeksizin eşit bir düzlemde değerlendirilmesini, yönetimde ve hizmette her kesimin eşit derecede söz hakkı olmasını içeren bir öğretiyi barındırmaktadır. Zira cumhuriyet kelimesinin kökeni de “cumhur”dan, yani halktan gelmektedir. Peki, niçin Osmanlı- Cumhuriyet Modernleşmesi diye adlandırılan süreç, devlet tarafından oluşturulan aydın-bürokrat sınıfın çevreye yönelik kısıtlamaları ve anti-demokratik uygulamaları ile süregelmiştir? Cumhuriyet ya da laiklik kavramları ne şekilde tanımlanmış ya da uygulama bulmuştur da demokrasi göz ardı edilip yıllar boyu aydın-bürokrat azınlığın çevre üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonya ile oluşan siyasi istikrarsızlık toplumunda daimi hal almıştır?

Bu soruların yanıtı, ulus-devlet yapısı ile Cumhuriyetin üzerine oturduğu temellerde yatmaktadır.

3.2 Cumhuriyet ve resmi ideoloji

Milli mücadelenin kazanılmasının ardından, dünya konjonktürüne uygun olarak Türk toplumunda da bir takım siyasi değişiklikler meydana gelmiştir. Kurulan yeni devlet ile birlikte yönetimin niteliği ve rejimin adı değişmiştir. Temel yönetici kadrosunu milli mücadelenin önemli aktörlerinden oluşturan yeni devletin başına da Milli Mücadele'nin başlatıcısı ve başkomutanı olan Mustafa Kemal getirilmiştir⁵. Ulus devlet mantığı ile doğan Türkiye Cumhuriyeti, bu mantığın yapısına içkin olarak homojen toplum yapısını ve seçkinci yapının ağırlığını ilk kurulduğu andan itibaren hissettirmiştir. Yapısal öğelere göz atacak olursak, devletin –özelde seçkinci yapının- varlığını bir takım kaynaklarla beslemeye ve perçinlemeye çalıştığını görebiliriz. “Ulus olma projesinin (somut y.n.) malzemeleri ise bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve önemli günler (kutlama, yas vb) gibi simgelerdir” (Kaptanoğlu; 2000: 88). Cumhuriyet rejiminin bu öğelerinin kullanım şekilleri ve pratik sonuçlarını resmi ideoloji doğrultusunda irdelemenin konuya daha fazla açılım getireceğini düşünüyoruz. Zira, seçkinlerin bahsettiğimiz kültürel-simgesel tahakkümlerinin temelinde; hukuk kanalı ile beslenen “resmi ideoloji vardır.

⁵ Mustafa Kemal'in, rejimin (cumhur) başkanı olması ve onun seçilmişliği farklı bir tartışma konusudur. Resmi kayıtlarla konuşacak olursak meclis tarafından oy birliğiyle ve demokratik bir şekilde cumhurbaşkanı seçildiğini söylememiz doğru olacaktır. Zira bu sebeple “yeni kurulan devletin başına getirilmiştir” ifadesini kullandık.

Basit bir tanımlama ile resmi ideoloji; bir devletin resmi politikalarının, vatandaşlarına olan yaklaşımının, siyasi, hukuki ve sosyal uygulamalarının bütünüdür. Resmi ideoloji kanalıyla devlet, bireyleri “olması gerektiği” şekilde yetiştirir. Devletin amaçları ya da pratikleri ile ters düşen fikirler, resmi ideoloji tarafından yok edilmek istenir. Devlet resmi ideolojisini gerek kendi araçlarıyla gerekse ulusal simgelerle besler. “Resmi ideoloji oluşturmak için bilgi kanallarını denetlemek; enformasyon bilgi demek olduğuna göre bazı bilgilerin kitlelere ulaşmasını engellemek kitlelerin bilincinde bir boşluk yaratmak üzere kendi geçmişine bağlarını koparmak, iktidardaki sınıfların çıkarlarına uygun bir bilgi ve enformasyon oluşturmakla mümkündür” (Başkaya; 2006: 36). Başkaya’nın da üzerinde durduğu gibi, resmi ideolojinin yayılmaya çalışılmasıyla amaçlanan şey, belli bir sınıfın çıkarlarını ve hegemonyasını çeşitli yollardan beslemektir. Bireylerin geçmişine yönelik hafıza kaybı, aslında “tapındıkları” ya da yönetildikleri güce/sınıfa karşı bir hafıza kaybını getirecektir. Böylece yeni egemen yapı ya da seçkinler, gelişip palazlanma fırsatı bulacaklardır. Bu noktada cumhuriyet rejimine ya da demokrasiye aykırı gelen uygulamaların yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Zira hiçbir demokratik devlet kendi resmi politikalarını bireylerin yaşam tarzlarına mutlak surette yansıtmak istemez. Dahası modern demokrasilerde devlet denen organizasyonun bireyin yaşam tarzına karışmak gibi bir niyeti yoktur. Bu durum ülkemize (ve modernleşmeyi sadece yaşam pratiklerine/simgelere endeksleyen ülkelere) özgü bir durumdur. Ayrıca Türklerdeki “devletçi” geleneğin “cumhuriyet” vaadiyle asker kökenli bireylerin inisiyatifine girmesi sonucu, ülkemizde “cumhur” ikinci plana atılarak devlet-öznenin kanalıyla modernleşilmiş, çağdaşlaşmıştır. “Cumhuriyetin ilanına köklü bir aşama, bir devrim diyenlerin, padişahlığın, saltanatın kaldırılması dışında öne sürebilecek gerekçeleri yoktur” ... “ bir kitle hareketi, bir ‘halk katılımı var ise de; geçişin öncülüğünü yapan, belirleyici gücünü oluşturan unsur –‘eski’ devletin askeri-sivil bürokrasisidir” (Laçiner; 1998: 14- 15). Kurtuluş Savaşının ardından girilen inkılaplar sürecinde Batıda olduğu gibi halk katılımını ve talebini bizde aramak gereksiz olacaktır. Zira Cumhuriyet Devrimi, -birileri kabullenmekte hala zorlansalar da- jakoben/tepeden inmeci bir devrimdir. Devrim öncesi ve sonrasında yönetimlere baktığımızda “devrilen” yapının sadece yönetim tarzı olduğu gözlenecektir. Cumhuriyetin kurumlarına ve uygulamalarına baktığımızda, padişahın ve halifenin sistemden “ihraç” edilmesinin ardından oluşan boşluğa askeri-sivil bürokratların oturduğu ve modernleşme adında uygulanan politikaların daha resmi, daha göze batır bir şekilde uygulandığı görülecektir. Üstelik bahsettiğimiz seçkin yapı, daha önce hiç olmadığı kadar “modernlik zorlamasına” giderek cumhuriyet adı altında cumhuru baskı altına almıştır. “Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Osmanlı bürokratının iki yüz yıldır en gönüllü biçimde yüklediği ‘devlet kurtarma’ misyonundan, bu yoldaki çaba, girişim ve denemelerinden bağımsız olarak ele almak, bizleri mutlak bir yanılığa sürükleyecektir” (Cangızbay; 2007: 26).

Görüldüğü üzere cumhuriyet ideali ya da söylemi ile yola çıkan seçkin yapı, zaman içerisinde devletçi yapılanmanın ve devletin Türklerdeki tarihsel misyonunun etkisiyle kapalı, homojen bir noktaya çekilmiş ve seçkin yapı iktidarını perçinlemek adına demokrasi, laiklik, cumhuriyet, devrimler ve *Kemalizm* üzerinden siyasetini yürütmüştür.

Demokratikleşme olgusunun sivil topluma verilen önem ölçüsünde tutarlılığının sağlandığını düşünecek olursak, ülkemizde demokrasi çıkmazının temel sebeplerinden birine rahatlıkla inebiliriz. Sivil toplumun ülkemizdeki karşılığı bireyi ya da genel manada resmi ideolojinin/devletin dönüştürmeye çalıştığı “çevreyi” temsil etmektedir. Merkez, Osmanlıdan beri çevrenin önünde ve ona karşı olarak konumlanmıştır. Bunu yaparken de “devlet” olgusunu ve devletçi retoriği arkasına almıştır. “Türkiye, sivil toplum anlayışına ‘devlet’ sözcüğünün Türk-Osmanlı semantiğine göre, en büyük saadet anlamına geldiği, dolayısıyla bireyselliğin kınanıp tekdüzeliğin revaçta olduğu bir evreden geçerek ulaşmıştır” (Vergin; 1994: 11). Bu noktada yapısı itibarıyla sivil toplum kavramını sindiremeyen, resmi ideolojinin dar kalıplarıyla, yeni kurulmuş ve her an tehlikede olan⁶ bir devleti korumak adına (ya da bahanesiyle) eylemlerini meşrulaştıran bir “merkez” ile karşı karşıyayız. Merkezin, yapıp etmelerini meşrulaştırmak ya da çevrenin yapıp etmelerine mani olmak için bir meşrulaştırma aracı olarak en fazla *laiklik* olgusunu kullandığını günümüzde olduğu gibi tarihin sayfalarında da gözleyebiliriz.

3.3. Seçkin yapıya seçkinlik aracı olarak laiklik olgusu

Çalışmamızın başında laiklik olgusunu açıklamaya çalışırken önemli birkaç nokta üzerinde durmuştuk. Bunlardan biri de devletin, bireylerin inanç özgürlüklerini sağlaması ve her bireye inançları noktasında eşit mesafede durmasıydı. Laikliğin bu özelliğine göre devlet, herhangi bir dine mensup olan ya da dinsel pratiklerini gerek kolektif olarak gerekse toplumsal hayatta bireysel olarak icra eden bireyleri herhangi bir haktan mahrum edemez. Bu açıdan bakıldığında laiklik, bireysel hususlarla uğraşmaktan ziyade devlet yönetiminde dinsel sayıtlıların referans alınarak bu referanslara göre yapılacak olan muameleyi önlere nitelikte bir değerdir. Fakat bizim ülkemizde laiklik olgusu, yönetici seçkin sınıfın siyasi hegemonyasını sürdürebilmesinde bir araç haline gelmiştir. “ Cumhuriyet’in eski geleneği yıkmak ve kendi geleneğini oluşturmak için başvurduğu en stratejik vasıta laisizm (laiklik değil) olmuştur”⁷ (Türküne; 2006: 279). Bu amaca içrek olarak

⁶ Ulus devlet yapısı, var oluşunu homojenliğe borçlu olduğu kadar paranoyaya da borçludur. Ülkemizdeki “rejim tehlikede”, “vatan elden gidiyor”, “şeriat geldi gelecek” türünden söylemler, seçkin yapının en başından beri eylemlerini meşrulaştırmak ve siyasi hegemonyasını beslemek adına topluma ‘saldığı’ söylemlerdir. Kurulan paranoya, ulus devletin gayri hukuki yaptırımlarına ya da eylemlerine meşruiyet sağlamaktadır. Bu durumu, çalışmamızın ilerleyen bölümündeki “güvenlikçi sistem” konusu çatısında tekrar ele alacağız.

⁷ Türküne’nin ısrarla “laisizm” demesinin sebebi, yönetici seçkinlerin yönetimde laik bir tavır takınmasından ziyade, Fransız Tipi laikliğin yansımaları olan “toplumun dinden uzaklaştırılması” uygulamasını benimsemiş olmalarıdır. Dolayısıyla laikliğin hukuki anlamı revaç bulmayarak kavramın içi boşaltılmış ve laiklik üzerinden laiklikle bağdaşmayacak uygulamala-

1937’de Atatürk İlkelerinin anayasaya girmesi ile birlikte laikliğin kanuni bir zemine kavuşması söz konusu olmuştur. Seçkinlerce şekil verilen bu anayasada tanımlanan laiklik, eşi benzeri görülmemiş sosyolojik sorunlara ve sorulara yol açmıştır. Bizde uygulan şekli ile laikliğin demokrasi ile bağdaşıp bağdaşmayacağı, dünyadaki örneklerine bakıldığında ideal anlamda bir laikliğin uygulanıp uygulanmadığına dair derin soru işaretleri mevcuttur. Son zamanlarında kısmen de olsa, geneli itibariyle şeriat kuralları ile yönetilen bir devletin yıkılıp, yerine Seküler yönetim anlayışının ve yaşam tarzının belirlenmesi ülküsü ile yeni bir devletin kurulması, din olgusuna yaklaşımda bir takım önyargıları doğurmuştur. “Kemalist seçkinler Osmanlı İmparatorluğunu İslam’a dayalı bir toplumsal etosu olan geleneksel bir siyasal düzen olarak gördüklerinden modern ulusun inşası, batılı Seküler mantığın ve bilimsel rasyonalitenin, o zaman geleneksel, geri kalmış ve İslam’a dayalı olarak görülen toplumsal ilişkilerin üzerinden tepeden empoze edilmesi ve muhtemel olarak da bu ilişkiler üzerine yayılması temeli üzerine kurulmalıydı” (Kazancıgil ve Özbudun’dan akt. Keyman; 2003: 121). Devletin ve onun erkini elinde bulunduran seçkinci yapının, sivil toplum dâhil, toplumsal yaşantının her noktasına müdahil olduğunu düşünürsek, böyle bir yapının dinsel pratiklerden az evvel sözünü ettiğimiz “paranoya”yı arkasına alarak rahatsız olması ya da rahatsız oluyormuş gibi yapıp bunu topluma bir rahatsızlık unsuru olarak lanse etmesi, Kazancıgil’in bahsettiği türden kaygıları içererek söz konusu olmuştur. Seçkinci yapı, dinsel pratikleri o günün şartlarında kontrol edilmesi gereken bir eylemler bütünü olarak gördüğü için dinsel yaşamı kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu amaçla tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreselerin işlerliğine son verilmesi, ezanın Türkçeleştirilmesi gibi uygulamalar görebiliriz. Devletçi elit, tüm bu uygulamaları yaparken, Diyanet İşleri Başkanlığını kurarak denetimini kurumsallaştırmıştır. Çaha’nın ifadesiyle (2003: 197) İslam, ideolojik ve politik söylem, program ve hareketlerin temellendiği bir formdan çıkarılıp bireylerin vicdanına sığdırılmak istenmiştir. Oysa biliyoruz ki laik bir devlet, yurttaşlarının dinsel pratiklerini düzene sokma gibi bir amaç gütmmez. Dinsel hayat, gerek cemaatler kanalıya, gerekse bireysel/ruhi süreçlerle şekil bulur. Lakin seçkinci yapının dini, rejim karşısında bir tehlike unsuru olarak görmesi, laiklik anlayışıyla bağdaşmayan bu türden uygulamalara sebep olmuştur. Seçkinci yapı, Türk Modernleşmesinin genel seyrinde vuku bulduğu üzere, getirdiği yenilikleri kendi adına/kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmış ve toplumsal talepleri, değerleri göz ardı etmiştir. “Laiklik, sistemin benimsediği ilkelerden biri olmanın ötesinde bir işlevi yerine getirmektedir ve bu da kısaca aristokratik (ya da bizim sıkça kullandığımız bir ifade ile seçkinci) cumhuriyet demektir. Bu tercih anlamlıdır. Seçkinci yapıyı diğer hukuki sosyal demokratik üç ilke ile vurgulamak zordur. Bunlar

---

ra gidilmiştir. Bu yüzden laiklikten ziyade laisizm (laikçilik) vurgusu yapılmıştır ve laisizmin, seçkinlerin ideolojisi (...izm) haline geldiği belirtilmiştir.

hep toplum eksensliliği çağrıştırır. Hâlbuki laik vurgu, genel bir kabulün ötesinde cumhur ve etosunu dışarıda tutmayı ifade eder” (Aydın; 2002: 271). Konumuzun farklı eksenlere kaymaması açısından, seçkinci yapının siyasi hegemonyasını toplumsal hayatın farklı noktalarında ne şekilde hissettirdiğini irdelemeye çalışalım.

4. Seçkinlerin Toplumsal Hayata Mutlak Tahakkümü

4.1 Gündelik yaşama seçkinci müdahale

Siyasal Seçkinci yapının ulus devlet mantığını arkasına alarak seçkinliğini belirgin hale getirmesi ve iktidarını daimileştirmeye çalışması, laiklik dışındaki “işlevlerle” de sağlanmışır. Katı devletçi geleneğin cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamaları, dinsel pratiklerin, laikçi-seçkin zümre tarafından kültürel hayattan soyutlanması ile kalmamış, toplumsal ekonomik ve siyasi hayata muazzam derecede müdahalelerde bulunulmuştur. Osmanlıdan kalma kurum kuruluş ve cemaatler, rejim bekası bahanesiyle etkisiz hale getirilmiştir. Dönemin kültürel yaşamındaki çeşitliliğine bakacak olursak; “Klasik sosyal gruplara ilaveten, ideolojik boyutta Marksistler, liberaller, milliyetçiler ve İslamcılar; etnik boyutta Ermeniler, Araplar, Rumlar hatta Kürtler; siyasi boyut çok sayıda siyasi parti; ekonomik boyutta yerli ve yabancı serbest müteşebbisler ve sosyolojik boyuta sendikalar, kadın grupları, masonlar vb.” (Çaha; 2003: 186) mevcuttu. Cumhuriyetin ilan ile birlikte yapılan düzenlemeler sonucu -ulus devletin homojen yapısının etkisiyle-Osmanlıda yaşam alanı bulabilen bu gruplar toplumsal hayata dair kurulan homojenlik potasında eritmeye çalışılmışır. Toplum, olduğu gibi değil; devletin onu tasarladığı gibi “olmak” ve bu tasarım ekseninde “yaşamak” zorunda kalmıştır. Seçkinci yapı, çevreyi kendisinden uzak tutmaya ve onu kendi çıkarları doğrultusunda yönetmeye çalışırken, garip bir çelişkidir ki onu kendisine benzetmeye çalışmıştır. Kendisi gibi olmayanları, “güvenlikçi sistem”in bir gereği olarak tehlikenin yok edilebilmesi için meşru-gayrimeşru her yolu denemiştir. Homojenliği sağlamak adına azınlık statüsü sadece Ermeni ve Rumlara verilmiş, mübadele kanunu çıkartılarak dışarıdaki Türk nüfusu içeriye, içerdeki yabancı nüfusu dışarıya aktarılmıştır ve homojenlik, etnik düzlemde sağlanmaya çalışılmışır.

Bahsettiğimiz derneklerin ve sosyal grupların işlerliğine son verilmesinin ardından seçkinci yapı, kendi gruplarına kendi amaçları doğrultusunda gündelik hayat kazandırabilmek ve resmi ideolojiyi yayabilmek için köy enstitülerini, halk evlerini açmış ve buradaki faaliyetleri zorunlu hale getirmiştir. Dinsel hayata dair yapılan müdahaleleri bir kere daha tekrarlayacak olursak; tekke ve zaviyeler kapatılmış, medreselerin eğitim-öğretimine son verilmiş, ezan Türkçeleştirilmiş Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak dinsel pratikler “standartlaştırılmışır”. Böylece din olgusu, devletin şekil verdiği bir araç haline gelmiştir. “Türk” vurgusu güçlendirilerek, hakim kültürün dışında kalan etnik gruplar Türk gibi yaşamaya -yasal ola-

rak- mahkûm edilmiştir⁸ ve bunu yaparken yine “devletin bekası” bahanesinin ardına sığınmıştır.

Seçkinlerin kemikleştirmeye çalıştığı ve bunu yaparken ideal haliyle tutarsızlıklarına sebep olduğu cumhuriyet düşüncesi, ulus devlet yapısının kırılma noktasına peşkeş çekilmiştir. Merkez, kapalı bir hal alırken, çevre, kültürel mirasını devletin denetim mekanizmasına kaptırmıştır. Seçkinler, devletin ve rejimin tek sahibinin kendileri olduğu düşüncesine kapılarak bütün bir toplumu kendi gözlüklerinden okumaya ya da bu gözlükleri topluma kazandırmayı hedef edinmişlerdir. Seçkinlerin zorlamasıyla “modernleşen” çevre ise, bu durumu kısa vadede korumuş ve var olan “kendi gibi olma” potansiyelini şartlar el verdiği zamanlarda harekete dönüştürmeye çalışmıştır. Egemen seçkin yapı da, demokrasiyi, toplumsal talepleri ve ülkenin geri kalan kısmını adeta “tanımayarak”, çevrenin bulduğu çıkış noktalarını tıkamak için her türlü yola başvurmuştur. Çünkü seçkin yapının algısı, hegemonyasını yitirdiği anda rejimin, dolayısıyla devletin yıkılacağı yönündedir. Seçkinler bu algıyı zamanla “bahaneye” dönüştürmüş ve kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak için sürekli tehlikeler, tehditler üretmiştir. Bu da beraberinde güvenlikçi sistemi getirmiş, güvenlikçi sistem de siyasi istikrarsızlığa sebep olan önemli faktörlerden biri olmuştur.

4.2 Tek parti iktidarı ve güvenlikçi sistemin temelleri

Cumhuriyet tarihinde “Tek Partili Hayat” olarak adlandırılan dönem, cumhuriyetin ilanından başlayıp Demokrat Parti’ni iktidara gelmesine kadar geçen süreyi kapsar. Bu süre içerisinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi partiler kurulsun da, bu partiler resmi ideolojinin kalıplarına uymaması ve “rejimi tehdit ediyor” paranoyası sonucu kısa sürede kapatılmıştır. Bu partilerin basit sebep ve bahanelerle kapatılmasının nedeni de, varlıklarıyla demokrasi kültürünü geliştirmeleri beklentisi değil, demokrasiye dair şekilci bir portre çizmeleri beklentisi ile kurulmuş olmalarıdır. Şöyle ki; batılı devletler cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye’de muhalefetin olmadığını bahane ederek devletin yöneticilerini eleştirmiş ve garip bir çelişkidir ki; cephede savaş kaybettikleri bir millete, birkaç sene içerisinde masa başından tavsiyeler/buyruklar vermeye başlamışlardır. Dış baskılara dayanamayan M. Kemal ve “devrimci” kadrosu kısa bir süre içerisinde teorik (ve göstermelik) olarak iktidarı denetlemesi görevini yükleyerek mu-

⁸ Lozan Barış Antlaşmasının 39. Maddesinde “Türkiye vatandaşlarından hiçbirinin gerek özel ya da ticari ilişkilerinde, gerek din, basın veya her türlü yayın hususunda ve gerek genel toplantılarda herhangi bir dili serbestçe konuşulmasına karı hiçbir kayıt konmayacaktır. Resmi dil mevcut olmakla birlikte, Türkçe’den başka bir dil konuşan Türk vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun kolaylıklar gösterilecektir” ifadesi geçmesine rağmen ağırlıkla Doğu illerinde olmak üzere, yurt genelinde Kürtçe konuşmak, başka bir ifade ile Türkçe konuşmamak hukuki yaptırımlara sebep olmuştur. Lozan’ın altına imza atan devlet, kendi vatandaşlarının ana dillerini serbestçe konuşabilmesini rejim adına engellemiş, konuşanlara günün şartlarında yüksek meblağlarda para cezası vermiştir: “Kürt köylüleri Kürtçe bildedikleri için kontrol memurlarına yakalanmaktan kurtulamıyorlardı. Erzincan valisi Ali Kemal Bey’in yazdığına göre, her Kürtçe kelime için 5 kuruş para cezası kesiliyordu...” (Başkaya; 2006: 89). Ayrıca Türk olmak da, günümüzde Anayasa aracılığıyla “zorunlu kılınmıştır”. Buna göre “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür”. Bkz. T.C 1982 Anayasası (Başkuuy, Oğuz; 2007: 19).

halefet partilerini “kurdurtmuştur”⁹. Toplumsal tabanlı bir hareket olmasa da, bu partiler kısa süre içerisinde tepeden inme devrimlerin gündelik yaşantısına ettiği müdahaleden bunalan halkın, çevresinde toplandığı örgütler haline gelmiştir. Örneğin Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren siyasi hayatta etkisini gösteren liberaller SCF’nin parti tüzüğündeki Liberal görüntüsüne bakıp bu partiyi destekler olmuştur. Yine SCF parti tüzüğündeki “partinin, milletin dinine saygılı olması” vurgusu, muhafazakâr kesimin bu parti çevresinde örgütlenmesine sebep olmuştur. “Ali Fethi Bey (SCF başkanı) teşkilat yapmak için İzmir’e gelince çok büyük bir halk kitlesi ile karşılaşmış, CHP’liler bunu önlemek için müdahalede bulunmuşlar, tatsız olaylar yaşanmış, Halkın SCF’ye büyük akını CHP’yi ürkütmüş, bir genel seçimde iktidarı kaybetme korkusuna düşürmüştür” (Kocabaş; 2007: 30). Halk katılımının muhalif kanada kaydığını gören seçkinler, kendi elleriyle kurdukları bu partilerin siyasal hayattaki etkinliğini kırabilmek için her yolu denedilerse de, partilerin kapatılmasını sağlamaktan başka hiçbir surette başarılı olamamışlardır. 1930 senesinde yapılan yerel seçimlerde SCF ülke genelinde başarılı olmasına rağmen seçimlere hile karıştırılmış ve CHP’nin seçimlerden başarı ile çıktığı düşüncesi aşılacaktır. “SCF (resmi olarak) seçimlere vali müdahale etmediği için yalnızca Samsun’da kazanmış, ardından Samsun Valisi görevden alınarak ‘cezalandırılmıştır’” (Ağaoğlu; 1969: 139).

Demokrasiyi sadece hukuki-resmi bir araç olarak gören seçkin yapı, iktidarı kaybetmemek adına kendi hukuku ile dahi ters düşecek uygulamalar yaparak çeşitli bahanelerin arkasına sığınmış ve SCF’yi kapatmıştır. Bu bahanelerden en barizleri “devrimlerin halk tarafından hiçe sayılması”, “devrim karşıtlarının muhalefet etrafında toplanması”, “şeriatın geri gelme tehlikesi” ve “rejimin zeval göreceği paranoyası”dır. Tek parti iktidarı döneminde oluşturulan bu paranoya, tehlike karşısında alınan tedbirlerin uzun vadede yol açtığı istikrarsızlık ve tüm bu süreçleri kapsayan durum “güvenlikçi sistem”in doğmasına sebep olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi ulus devlet yapısının var olan titreşim bir şekilde ayakta duran yeni düzenini korumak ya da farklı sesleri sindirebilmek amacıyla, belli bir potansiyeli tehlike olarak topluma sunup, toplumu bu potansiyele karşı kıskırtması ve yapıp etmelerini bu potansiyelin varlığına karşı bir eylem-tedbir olarak meşrulaştırması söz konusudur. Seçkin yapının gündelik yaşama ve çevreye yönelik müdahalesinin bir nedeni de budur. “Türkiye’de devlet, toplumu meydana getiren sınıflar, gruplar ve bireylerden ayrı, onları neredeyse potansiyel bir düşman gibi gören bir konumda ve sürekli bir tehdit algılaması içinde hep kendini koruma refleksine göre işliyor” (İnsel; 1998: 82). Güvenlikçi sistemin, korkuyu arkasına alarak bunu toplum nezdinde kabul ettirebilmesi belli bir meşruiyet

⁹ Demokrasilerde böyle bir sürecin yaşanması söz konusu değildir. Eğer bir sosyal grup ya da ortak amaçlar çerçevesinde bir araya gelen bireyler muhalefet partisi kuracaklarsa; bu, devletin inisiyatifinde olan bir süreci içeremez. Muhalif olmak tamamen özgür irade ile mümkündür ve muhalefetin icazeti olmaz. Tarihimizdeki en katı-toplumsal yaşantıya en fazla müdahale eden 82 Anayasası bile, bir siyasi parti kurulurken hiçbir resmi organdan izin alınmasını şart koymaz.

temeline oturmaktadır. Gerek çıkartılan yasalarla, gerekse korkunun yarattığı etki ve tepkiyle, Türkiye’de seçkinler güvenlikçi sistemin rejim adına olmazsa olmaz bir unsur olacağını “pompalamışlardır”. Onun da ötesinde, güvenlikçi sistemin bunu yaparken kurumsal olarak arkasında sığındığı bir merkez vardır ki, o da devletin kendisidir. Türklerde devletin-devletçi geleneğin sorgulanamaz yapısından ötürü, seçkin yapı, güvenlikçi sistemini harekete geçirirken “devletin bekasını” bahane ya da referans olarak göstermiş ve çevreyi kontrol altında tutabilmenin yollarını aramıştır. Kanunlarını ya da geleneklerini oluşturan seçkin yapı, kriterlerine uymayan kesimi simgeler, kimlikler vb. yöntemlerle soyutlayıp hedef haline getirebilmiştir.

Seçkinlerin güvenlikçi sistemi arkasına alarak kurdukları hegemonyayı, bu hegemonya takıntısının siyasi istikrarsızlığa ne şekilde sebep olduğunu ve istikrarsızlığın ülkemizde yol açtığı yoksulluğu daha iyi açıklayabilmek için; tek parti iktidarının ekonomi politikalarını ve oluşturulan milli burjuvaziyi irdelemek gerekmektedir.

5. Milli Burjuvazi ve Seçkin Yapının Ekonomi Politikaları

Osmanlı imparatorluğundaki çok kültürlü ve zengin gündelik yaşantıya karşılık Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik yaşantıda tekdüze ve tek kalıpta bir yaşantı idealinin ortaya çıktığını görüyoruz. Buna göre Türk-Müslüman kesim devletin gerçek sahibi olarak kendi yaşam serinine uygun bir toplum tasarımına gidecek ve onu olduğu gibi kabul etmekten ziyade kendi hayat tarzını kurumlar ve hukuki yaptırımlarla benimsetmeye çalışacaktır.

Bu süreç büyük oranda başarıya ulaşmış, ekonomik hayatta da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Bir devlet geleneği olarak ekonomik hayat Osmanlıda daha çok azınlıklara “bırakılmıştır”. Devletin mülkiyeti hükümdara ait olsa da, ticari yaşam büyük oranda Ermeni, Rum ve Yahudi tebaa tarafından yürütülmekteydi. Kapıkulu geleneği ise, Osmanlının merkezîyetçi yapısıyla sürdürülen ve tam da Osmanlı toplum yapısı ile uygunluk gösteren bir sistemdi. Buna göre bireyler, sınıf ya da din ayrımı gözetmeksizin devlet idaresine bağlıydı ve devletin ona işlemesi için “bahşettiği” toprağı ekip karşılığında bir asker besliyordu. Toprağını sebep göstermeksizin 3 yıl üst üste işlemeyenin toprağına devlet tarafından el konuluyordu. Böylece hem tarımsal üretimde süreklilik ve verim sağlanıyor, hem de orduya büyük maddi külfetler yaratmaksızın asker yetiştiriliyordu. Aşkın devlet geleneğinin de etkisiyle halk, kendisini devletin bir “hizmetlisi” olarak görüyor ve ekonomik yaşantının rayında seyredebilmesi adına çalışmaktan geri kalmıyordu.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ise kapitülasyonlarla birlikte ekonominin iflas noktasına gelmesi ve milli mücadelenin de büyük maddi imkânsızlıklar içinde sürdürülmesi söz konusu olmuştur¹⁰.

Milli mücadelenin kazanılıp Türkiye ulus-devletinin kurulması ile birlikte ekonomik-ticari hayattaki faaliyetlerde ve bu faaliyetlerin düzenlenmesinde köklü değişimlere gidilmiştir. Cumhuriyetin daha ilk yıllarından itibaren, seçkin yapının diğer tüm faaliyetlerde olduğu gibi hâkim kültürün etkisini ekonomi kurumuna ve ekonomik hayata taşımak için faaliyetlerde bulunduğunu gözleyebiliriz. Bu faaliyetlerin amacı, ülkede bir burjuva sınıfı oluşturup seçkin yapının konumunu güçlendirmek ve azınlıkların ekonomik hayattaki etkisini -rejim adına, devlet adına (!)- asgariye indirmektir. "Türk burjuvazisinin millilik sorunu Osmanlı'dan devralınan mirasın bir anlamda göz ardı edilmesi ve siyaset-iktisadi yaşam ilişkisinin yeni Türkiye Cumhuriyetine göre kurgulanması ile bağlantılıdır. Burjuvazi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus-devletin olmazlarından birisi olarak millileştirilmesi ve türdeş hale dönüştürülmesi gereken bir sorunsaldır." (Yetim, Azman; 2006: 204). Ekonomide kapıkulu geleneğinin yerini yeni bir aracı sınıf olan milli burjuva sınıfı almıştır. Sanayileşmiş ve ulus devletlere bölünmüş Avrupa'nın ekonomik ve siyasi modeli baz alınarak böyle bir uygulamaya gidilse de, burjuvazinin Avrupa modeli ile uyuşmamaktadır. Zira Avrupa'da burjuva sınıfının ortaya çıkışında devletin etkisinden çok, devletlerin ekonomik seyrini belirlemede burjuva sınıfının rolü olmuştur. Toplumsal bir özne olan burjuva sınıfı Avrupa'da doğrudan ya da dolaylı yollarla üretim araçlarını ele geçirirken, burjuvalar bizde; seçkinlerin iktidarını sürdürürebilmeleri için devlet tarafından oluşturulup "iş gördürülen" bir sınıf olmuştur. Liberal ekonomilerde devletin serbest girişimciye yatırımda bulunması için kolaylık sağladığı, ekonomik işleyişte devletin girişimci adına bir araç-mekanizma olduğu düşünüldüğünde bizdeki burjuva sınıfının Avrupa modeli ile uyduğu iddia edilebilir. Hele ki Teşvik-i Sanayi kanunu ile birlikte; sanayide girişimde bulunmak isteyen bireylere kolaylık sağladığını göz önünde bulundurursak bu görüş daha da sağlam bir temele oturmuş gibi olur. Lakin bizim bahsettiğimiz süreç, burjuvazinin oluşum süreci ve ekonomik-sosyal-siyasi hayattaki "özne" olma halidir. Bizdeki burjuva sınıfı ekonomik yaşantının belirleyicisi olmaktan ziyade, seçkinlerin ekonomi politikalarının aracı konumuna 'atanan' bir sınıf olmuştur. Ekonomide "devletçilik" ilkesi, cumhuriyet öneminde ideal anlamda bir burjuvaziye geçilemediğinin, Avrupa modelinin bire bir uygulanamadığının en bariz kanıtıdır.

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında ekonomide Devlet ve Seçkin tahakkümünü mutlak anlamda sağlamak için, hukuki yollarla üretilerek azınlıkları ekonomik hayattan soyutlamaya yönelik yaptırımlara gidilmiştir. "Açıkça belli mesleklerin

¹⁰ Kurtuluş Savaşı sırasında çıkartılan Tekâlif-i milliye emirleri ile savaş sonrasında geri ödemek koşuluyla halkın malının %40'ına el konulmuştur.

Türkleştirilmesini içeren ekonomik-milliyetçi bir tavır izleniyordu: örneğin 1930 yılında demiryollarında çalışan gayrimüslim personel işten çıkarıldı. Yanı sıra, 1942 yılında istisnai olarak çıkartılan varlık vergisi ile Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomide öteden beri soyundukları role son verilmesi amaçlanmıştır” (Güven; 2006: 13). Tüm bu uygulamaları, CHP'nin parti programında görmek mümkündür. Dilek Güven'in bahsi geçen eseri incelendiğinde, CHP parti programında azınlıkların ekonomik hayattan ne şekilde tecrit edilecekleri ayrıntısıyla işlenmiştir.

Tabii ekonominin her açıdan millileştirilmesi ereği sadece hukuki/ barışçıl yollarla sınırlı kalmayıp; azınlıklara yönelik gayri meşru, barışçıl olmayan ve yer yer vahşet içeren muameleler yapılmıştır. Tarihe 6- 7 Eylül Olayları¹¹ olarak geçen ve ekonomide azınlıkların etkisine “son yumruğun indirildiği” vahşet, görevi vatandaşın mal ve can güvenliğini korumak olan devletin, bunun tersini yapıp azınlık statüsündeki vatandaşlara karşı Türk-Müslüman halkı kışkırtması ile başlamış, yine belirlenemeyen kaynaklar aracılığıyla “Yunan, Atatürk'ün Selanik'teki evini yakmış” rivayeti ortaya atılmış ve ardından kitlesel bir saldırıya geçilmiştir. Azınlıkların mallarına ve canlarına yönelik bu kasıt, devletin ekonomideki heterojen yapıya son verme arzusu ile ulus devletin hâkim kültürünün “öteki”ne yönelik tahammülsüzlüğünün sentezi ile oluşmuştur. “6- 7 Eylül 1955'teki olaylar, devletle iç içe geçmiş sivil kurumların, Jöntürklerce başlatılan 'Küçük Asya'nın etnik ve demografik homojenleştirme projesi'ni tamamlamak üzere aldıkları tedbirlerden biridir” (Güven; 2006: 168). Olayların patlak vermesinde parmağı olan “devletle iç içe geçmiş sivil kurumlar”, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'dır.

Cumhuriyet tarihi boyunca seçkin yapı gerek devletin resmi organlarını, gerekse devlete sadık sivil kurumları/bireyleri kullanarak her alanda olduğu gibi ekonomide de iktidarını perçinlemeye çalışmıştır. Toplumsal yaşantının farklı kısımlarındaki ve kurumlarındaki bu hegemonya tutkusu, ülkede derin bir siyasi istikrarsızlığa yol açmış ve milli mücadelenin aktörlerinin devlet yönetim zihniyeti ile yetiştirilen ordu, bu istikrarsızlığa yaptığı darbelerle katkıda bulunmuştur. Kemalist rejimin fikri temelleri ya da seçkin yapının meşruiyeti sorgulanır hale geldiği anda devreye “devrim bekçileri” ve Türk Silahlı Kuvvetleri girerek millet iradesi ile iktidara gelmiş yönetimleri devirmekten geri kalmamışlardır. Bu siyasal istikrarsızlık, ekonomik dengelere de zarar vermiş, yatırımcılar; darbe, devalüasyon, kriz gibi olumsuzluklardan korkarak sermayelerini pazara sürmekten çekinmiş ve cumhuriyet tarihi boyunca istikrarsız/ kırılgan bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Devlet eliyle oluşturulan bir burjuvazinin varlığına ek olarak, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ülkede kısa ve uzun vadede bir yoksulluğa sebep olmuştur.

¹¹ 6 ve 7 Eylül 1955 günlerinde; İstanbul, Ankara ve İzmir'de Yahudi, Ermeni ve Rum vatandaşların evleri, Türk-Müslüman halk tarafından yağmalanmış, vatandaşlarımız darba maruz kalmış ve birçoğu bu olaylardan sonra heterojen yapıyı kısa vadede kaldıramayacak olan Türkiye'den göçüp gitmişlerdir.

6. Türkiye’de Seçkin Yapıdan Kaynaklı Yoksulluk ve Nedenleri

Üzerinde uzlaşmış aristotal bir tanımı olmayan yoksulluk, “insanların en temel fiziksel gereksinimlerinin karşılanmamasına ilişkin bir sorun olarak görülmektedir” (Taçyıldız, 2006: 9). Toplumsal, bireysel; fiziksel ve ruhsal yaşantının sürdürülebilmesi için gerekli olan asgari miktarda metanın, gıdanın, hizmet alımının ve değişim değerine sahip olan her türlü ürünün altına inilmesi ile yoksulluk oluşur. Yoksulluk bireysel, grupsal, sınıfsal, bölgesel ya da ulusal ölçekte yaşanabilen bir olgudur. Yoksulluğa yol açan küresel ya da ulusal birçok sebep vardır. Çalışmamızın bu kısmında bizi ilgilendiren husus; yoksulluğun ulusal bazdaki -özelde seçkin yapı ve siyasi hegemonya menşeli- sebepleridir. Bu sebepler açıklanırken de nedensellik ilkesine bağlı kalınacaktır.

Boratav’ın tabiriyle (2004: 9) “yoksulluğun temelinde kapitalizm ve az-gelişmişlik vardır”. Bilindiği üzere Kapitalist ekonomilerin *ethosu*, sermayenin bölüşülmesini engellemek ve belli merkezlerde biriken sermayeyi yatırım amacıyla kullanarak kar elde etmektir. Sermayenin belli merkezler etrafında toplanması ile toplumun arda kalan kesimi, geri kalan düşük miktardaki sermayeyi ya da kaynakları paylaşmak durumunda kalmaktadır. Bu paylaşım düşen pay ne kadar küçükse, yoksulluk da o kadar fazla hissedilir. Bilhassa az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun temelinde aşılması zor makro ekonomik sebepler yatmaktadır. “Yoksulluğun kısır döngüsü görüşüne göre az gelişmiş ülkeler yoksul oldukları için yoksuldurlar. Yoksulluğun süreklilik kazanması yine yoksulluk nedeniyledir” (Sevindirici; 1999: 114). Zira az gelişmiş ülkelerde yatırımların sınırlı olması, eğitim faaliyetlerine harcanan paranın az olması, iş gücünün ucuz olması, kafa emeğine önem verilmemesi gibi sebeplerden ötürü ekonomik bir kısır döngü mevcuttur. Bu duruma ek olarak insan faktörü düşünüldüğünde, yoksulluğun bir yaşam tarzı haline gelmesini sağlayan çalışma etiği oluşturulmuştur. Çalışan üzerinden oluşturulan bu etik, iktidar mekanizmalarının ya da büyük sermaye sahiplerinin tavsiye ve yarı-zorlayıcı uygulamalarıyla benimsetilmiştir. Böylece yoksulluk, çalışmanın zorunluluğu ile girdiği paradoks görülmeksizin bir kültür olarak çalışanların dünyasında yerini almıştır. Bauman’ın çalışma etiği ile ilgili “çok çalışma; yüceltici bir deneyim, kamusal yarara dörtlüla hizmet ederek varılacak tinsel bir gelişim olarak övülüyordu” (1999: 29) ifadesi, çalışmanın kamu yararına olduğu takdirde kayıtsız şartsız bir şekilde meşrulaştırılacağını, böylece yoksulluğun ikinci planda kalacağını/göz ardı edileceğini söylemektedir. Nitekim ulus devlet yapılanmalarında, liderlerin çalışmak üzerine söylediği sözler günümüzde güncelliğini korumaktadır. Bilhassa Mustafa Kemal’in “Hiçbir şeye ihtiyacımız yok, bir tek şeye ihtiyacımız var; o da çalışkan olmak” sözü, ülkemizdeki siyasal seçkinlerin doğrudan ya da dolaylı olarak yol açtıkları yoksulluğu anlayabilmemiz için anahar niteliktedir.

İlk etapta, ulusal kalkınmanın sağlanabilmesi için bir ülke lideri tarafından dile getirilen bu ifade, zamanla ekonomide yapılan uygulamalar sonucu değişik

biçimlerde yorumlanmıştır. Yine Mustafa Kemal, “bu ülkede çok sayıda milyonerler, hatta milyarderler yetiştireceğiz” diyerek milli burjuvaziden beklentisini dile getirmiştir. Seçkin yapı, kendi siyasi hegemonyasını diri tutabilmek için toplum üzerinde ekonomik yaptırımlar uygulayacak ve milyarderler yetiştirmek adına, “10 yılda 15 milyon genç” yaratacağı en baştan. Zira o 15 milyon gencin tek ihtiyacı olan çalışmak, milyarderlerin yaratılmasında kilit rol oynayacaktır. İktisat bilimini de arkasına alan milli burjuvazi, sermayeyi; rejimin kurucularının garantörlüğünde kullanacak ve sınıfsal egemenliğini aydın-bürokrat kesimle birlikte sürdürecektir.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türk ekonomisi- istisnaları barındırmakla birlikte öykülediğimiz şekilde işlemiştir. Devlet eliyle zengin edilen büyük aile şirketleri halen ülkedeki en büyük sermayeye sahip şirketler arasında yer almaktadır. Devlet belli bir zümreye ekonomide yol açarken, bu zümre de bir ideolojik aygıt görevi görerek rejimin propagandasını yapmaktadır.

Bu karşılıklı yüceltme hali, yer yer halkın devreye girip var olan ekonomi gruplarını saf dışı etmeye çalışma girişimi ile durulsa da, yapılan darbelerle, ekonomik müdahalelerle seçkin yapının ekonomik kanadı kendi iktidarını sürdürmekte zorlanmamaktadır. Toplumda farklı kesimlerin taleplerinin göz ardı edilmesi, ülkenin kaynaklarının belli bir sınıfın inisiyatifine bırakılması, savaş sonrasında Lozan hükümlerine bağlı olarak Osmanlı'nın borçlarının ödenmesi zorunluluğuna ek olarak, ülkede yoksulluğa sebep olmuştur. Ana başlıklar halinde değinecek olursak; cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren varoşlar siyasi ve sosyal açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da terkedilmiştir. Sadece varoşlar değil, ülkenin genelinde büyük bir yoksulluk yaşanmıştır. İlerleyen yıllarda da seçkin yapı, iktidarını kaybetmemek adına toplumun ekonomik çıkarlarını göz ardı edip her yola başvurmuştur. Cemaat yapılarına tehlikeli gözlerle bakılması sonucu bu tür oluşumların faaliyetlerinin yasaklanması ile yardımlaşmaların önü kesilmiştir. Osmanlıdaki sosyal grupların homojenize edilmesi ve derneklerin faaliyetlerine son verilmesi ile aynı zamanda ekonomik yaşam da zarara uğramıştır. Batılılaşma çabasında olan seçkin yapı, Kapitalist ekonomiye geçme amacını güderken bunu belli bir etnik unsurun tekeline bırakmak istemiştir. Bu Müslüman-Türk unsur, İstanbul ve İzmir burjuvazisini doğurmuştur. Bilhassa 50li yıllardan sonra batıya gerçekleşen göçün önüne geçilememiş, plansız göçlerle birlikte gerekli istihdam/konut sağlanamamış ve kentlerde varoşlar ortaya çıkmıştır. Göçtükleri yer olan Doğu ve Güneydoğu bölgeleri yıllarca tecrit edilmiş bölgeler olarak kalmış ve devlet/seçkinler yıllar boyu o bölgelerde varlıklarını sadece asker ve polis objeleriyle hissettirmiştir. “GAP” projesine kadar Güneydoğu'ya kalkınması adına elle tutulur bir yatırım yapılmamıştır. Seçkinler, burjuvazinin bir kültür olarak difüze olabileceği İzmir, İstanbul, Bursa, Ankara gibi illere yatırım yapmış ve her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da toplumu kendi kaderine bırakmış, onun çıkarlarını, onun taleplerini göz ardı etmiştir. Bahsettiğimiz bu sebepleri bir arada düşü-

necek olursak, siyasal seçkinlerimizin ekonomik düzlemde toplumsal bir projeden yoksun oluşu, kendi sınıfsal çıkarlarını düşünmesi ülkede doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulluğa sebep olmuştur. Az gelişmiş bir ülke olarak, yoksulluğun sürekliliği yasasını düşündüğümüzde, bir de üzerine siyasal istikrarsızlığı kattığımızda Türk Toplumunu seçkin yapıya, sırf kendi iktidarını korumak ya da kaybettiği zamanlarda geri kazanmak için yaptığı faaliyetler sonucu yoksulluğa sürüklenmiştir. Bu yollar siyasal istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Siyasi istikrarsızlık da ülkeyi gerek içeriden gerekse dışarıdan güvensiz bir konuma sürüklemiştir. Bu güvensizlik ortamında müteşebbisler yatırım yapmaktan, yabancı sermaye de ülkeye girmekten çekinmiştir. Böylece istihdam sorunu ortaya çıkarak işsizlik artmış ve büyük kentlerin çevrelerinde büyük gecekondu mahalleleri oluşmuştur.

Seçkin yapıya devletin en ince noktalarına kadar sirayet etmiş olması ve bürokrasinin ağır bir şekilde işlemesi de ekonomik hayattaki canlılığın önüne geçmiş ve seçkin yapıya “devlet tahakkümünü” hissettirdiği KİT’ler devlete maddi açıdan büyük fayda sağlamasa da ekonomideki hantallığa ve “devletime sırtımı dayadım” mantığının oluşarak işgücünün ideal bir şekilde değerlendirilememesine sebep olmuştur.

Yatırımların belli bir sınıf ya da bölge üzerinde toplanması ve bahsettiğimiz ağır-aksak ekonomiden ötürü ülkemizde yoksulluk farklı şekillerde ortaya çıkmış ve yıllar boyu yayılma alanı bulmuştur. Ayrıca bahsettiğimiz darbeler, muhtıralar, devalüasyonlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülke ekonomisine gerek finans sektöründe, gerekse reel sektörde fazlasıyla zarar vermiştir. Bu iki önemli sektörün zarar görüyor olması da işsizlik, düşük ücretle çalışma zorunluluğu ve en nihayetinde fakirleşme olgusunu beraberinde getirmiştir.

“Ülkemizde 85 yıldır yaşanan yoksulluğun mutlak sebebi seçkin yapıdır” gibi bir ifade kullanmasak da, seçkinlerin siyasal ve sosyal hayat üzerinde kurmayla çalıştıkları tahakküm ekonomik dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dengesizler yerini kısa vadede ekonomik istikrarsızlıklara, uzun vadede ise aşılması zor yoksulluğa bırakmıştır.

SONUÇ

Devletlerin, kuruldukları an itibarıyla; gerek geçmişten miras aldığı dinamiklerin etkisiyle, gerekse yeni olmanın veri olduğu özgün dinamikleriyle toplumsal yaşama koşulmadığı yapıları ve işleyiş tarzları vardır. Bunların içeriksel boyutlarını tamamlamada bir takım felsefi, ideolojik ve ekonomik faktörler rol alır. Bunların temelinde de insan özne vardır. Kurulu düzen verili koşulları oluşturur ve toplumsal yaşam bu koşullara paralel olarak sürer gider.

Ülkemizdeki yapısal ve işleyişsel modelin temel felsefi arka planı kapalı bir aydınlanma görüşü, ideolojik arka planı Kemalizm ve ekonomik referansı da Devletçilik ilkesi olarak kabaca sınıflandırılabilir. Bu üç dinamik, Türkiye’nin temel yönetsel, iletişimsel, eğitimsel ve ekonomik noktalarına sirayet etmiştir. Üstelik

ideolojik boyut olan Kemalizm, meşruiyetini sorgulamaya çalışanların ülke düşmanlığıyla, Atatürk düşmanlığıyla hatta vatan hainliğiyle suçlandığı bir heyula haline gelmiştir. Bunun sebebi de, makalemizin başında sık sık vurgulanan “siyasi seçkincilik” ve “hegemonya” durumlarıdır. Felsefi bir söylem iddiası ile referanslara konu olan ve farklı coğrafyalardaki milletlerin örnek aldığı somut bir gerçeklik olan Atatürk’ün düşünceleri, ülkemizde “-izm”lerin sınırları belirlenmiş ve kapalı yapılarına peşkeş çekilmiştir. Bugün Kemalizm, etkisini yitirdiğini fark ettikçe doktriner yapısını iyice katılaştırmaktadır. Bu da, geçmişte olduğu gibi siyaset, ekonomi, hukuk gibi sosyal kurumlara zarar vermektedir. Ekonomi kurumuna verilen zarar temel itibarıyla, hantal bir devletçi ekonomi geleneğinin yıllardır kapalı kalmasından ibarettir. Bu kapalılık ekonomik gelişmişliğin belli bir seviyede donup kalmasına ve kırılğan bir yapıya bürünmesine sebep olmaktadır. Son bölümde değinilen süreçlerin bir sonucu olarak yoksulluk, ülkemizde geniş kitlelerin maruz kaldığı daimi bir olgu haline gelmiştir.

Başta söylediklerimizi tekrarlayacak olursak; devletlerin, kuruldukları an itibarıyla; gerek geçmişten miras aldığı dinamiklerin etkisiyle, gerekse yeni olmanın veri olduğu özgün dinamikleriyle toplumsal yaşama koşulmadığı yapıları ve işleyiş tarzları vardır. Bunların içeriksel boyutlarını tamamlamada bir takım felsefi, ideolojik ve ekonomik faktörler rol alır. Bunların temelinde de insan özne vardır. Kurulu düzen verili koşulları oluşturur ve toplumsal yaşam bu koşullara paralel olarak süre gider. Fakat işin bir de “fakat” boyutu vardır.

Düzenin bahsedilen şekilde işlemesi, toplumsal değişim olgusundaki diyalektik sürecin tez ayağını oluşturmaktadır. Her tezin anti-tezini oluşturduğu düşünülürse, ülkemizde seçkinci yapıdan kaynaklanan yoksulluğun, aynı seçkinci yapının toplumsal hayattaki etkisinin azalmasıyla birlikte azalacağı bir neden sonuç ilişkisidir. Farklı yoksulluk tipleri farklı değişkenler aracılığıyla ortaya çıksa da bahsettiğimiz yoksulluk tipi seçkinci yapının zayıflamasıyla daha az görünür hale gelecektir. Türkiye’de 2001 krizi sonrası yaşanan gelişmeler, mevcut seçkinci yapıya rağmen muhafazakâr ve liberal söylemi arkasına alan bir iktidarla şekil bulmaktadır. Öznelerin temelinde yer aldığı ideolojik, felsefi ve ekonomik faktörler gün günden farklılaşım yaşamaktadır. Seçkinci yapının otoritesi her geçen gün daha da zayıflamakta ve toplumsal kurumlar üzerindeki baskısı azalmaktadır. Militarist yapının ve güvenlikçi sistemin karşılıklı manevralarıyla eski gücünü yakalamaya çalışan seçkinci yapı, on yıllara yayılan bir anti tezin gereği olarak hegemonyasını yitirme noktasına gelmiştir. Ekonomik alanda yapılan atılımlar, sosyal devlet anlayışının benimsenmesinde gösterilen titizlik, seçkinci yapıdan kaynaklı yoksulluk nedenlerini asgariye indirgemektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Ahmet, 1969, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Alver, Köksal, 2006, *Züppelik Anlatısı Ve Toplum*, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi İçinde, Sayı: 16.
- Aydın, Mustafa, 2002, *Siyasetin Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Başkaya, Fikret, 2006, *Paradigmanın İflası*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.
- Başkuyru, Ali Osman ve Oğuz, İlyas, 2007, *Tc. 1982 Anayasası, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Tümce Yayınları, Konya.
- Bauman, Zygmunt, 1999, *Çalışma, Tüketçilik Ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınları, Çev: Ümit Öktem, İstanbul.
- Boratav, Korkut, 2004, *Yoksulluk Kavramı Üzerine Notlar*, Toplum Ve Hekim Dergisi İçinde, Cilt:19, Sayı:1.
- Bottomore, Tom, 1997, *Seçkinler Ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Çev. Prof. Dr. Erol Mutlu, Ankara.
- Cangızbay, Kadir, 2007, *Hiçkimenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ömer, 2003, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güven, Dilek, 2006, *6-7 Eylül Olayları*, Çev: Bahadır Şahin, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil, 1964, *Tanzimatın Uygulaması Ve Tepkileri*, Belleten Dergisi İçinde, Cilt: 28, Sayı: 112.
- Kaptanoğlu, Cem, Ben 2000, *Hayali, Ulusal Kimlik Ve Travma*, Birikim Dergisi İçinde, Sayı: 134-135.
- Keyman, Fuat, 2003, *Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme*, Doğu Batı Dergisi İçinde, Sayı: 23.
- Kocabaş, Süleyman, 2006, *Türkiye'de Demokrasi Buhranı*, Vatan Yayınları, Kayseri.
- Köker, Levent, 1998, *Resmi İdeoloji Ve Türkiye'de Demokratikleşememe Sorunu*, Birikim Dergisi İçinde, Sayı: 107,
- Laçiner, Ömer, 1998, *Cumhuriyet Devrim Mi?*, Birikim Dergisi İçinde, Sayı: 115,
- Mardin, Şerif, 2006, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Cemil, 2005, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oktay, Ahmet, 2000, *Modernleş(e)meden Küreselleşmek*, Postmodernist Tahayyüle İtirazlar İçinde, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Onbaşı, Funda, 2005, *Sivil Toplum*, L&M Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, 2006, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Poloma, Margaret, 1993, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Gündoğan Yayınları, çev: Dr. Hayriye Erbaş, 1. baskı: Ankara.
- Sevindirici, İbrahim, 1999, *Az gelişmişliğin Ekonomisi*, İtalik Yayınları, Ankara.
- Taçyıldız, Özen, 2006, *Türkiye'de Yoksulluk Ve Basma Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Prof. Dr. Meryem Koray, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı .
- Türköne, Mümtaz'er, 2005, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara.
- Vergin, Nur, 1994, *Demokrasi Ve Sivil Toplum*, Yeni Türkiye Dergisi İçinde, Sayı: 1.
- Yayla, Atilla, 2003, *Siyaset Teorisine Giriş*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yetim, Nalân & Azman, Ayşe, 2006, *Türk Burjuvazisinde Millilik Sorunu Ve Kültürel Miras*, Doğu Batı Dergisi İçinde, Sayı:38.